

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКО ИЗСЛЕДВАНЕ НА ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЯТА И ДИФЕРЕНЦИАЦИЯТА В ДЕТСКАТА ГРАДИНА

Розалина Енгелс-Критидис

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Настоящата статия представя психолого-педагогическо изследване, целящо да докаже значимостта на индивидуализирането и диференцирането на педагогическото взаимодействие в детската градина, както и да аргументира необходимостта от прилагане на вариативно-динамични образователни технологии, фокусирани към разширяване възможностите за образователен напредък на всяко дете. Изследването поставя в центъра на педагогическото взаимодействие детето с неговите разлики психически, физически и поведенчески особености, преживявания, потребности, интереси, качества, знания, умения, отношения, постижения, способности, таланти, затруднения и така нататък, като извежда на преден план емоционалното благополучие и стимулирането на естествено желана и осмислена детска активност на базата на ценностни, позитивни и градивни взаимоотношения учител – дете.

Ключови думи: индивидуализация; диференциация; благополучие; включване; образователен напредък; детска градина

1. Увод в проблематиката

Динамично променящият се свят на нашия век и неговият демократичен дух задълбочават индивидуалните различия, които все повече и повече са приемани преди всичко като предимства и като потенциал, който е необходимо ефективно да бъде използван. В контекста на съвременното приобщаващо образование е от изключителна важност да се осигури поле за изява на всяко дете, а в още по-широкия план на мислене – и на всеки субект на педагогическото взаимодействие.

Настоящата статия поставя в центъра детето, с неговите разлики психически, физически и поведенчески особености, преживявания, потребности, интереси, качества, знания, умения, отношения, постижения, способности, таланти, затруднения и т.н., като във фокуса стои осигуряването на неговото емоционално благополучие и стимулирането на осмислената и естествено желана детска активност, на базата на ценностните, позитивни и градивни взаимоотношения

учител – дете. Като ключово за ефективната индивидуализация и диференциация в психолого-педагогическото изследване се приема ученето чрез преживяване и личностно значим детски опит, при съблюдаване на благополучието и активното включване на детето в педагогическото взаимодействие.

В контекста на изследването под *индивидуализация* се разбира концептуално-обусловена вариативно-динамична система от методи, похвати, средства и форми на групово педагогическо взаимодействие, целенасочено използвани в единен цялостен персонализиран подход, гарантиращ оптимална изява на потенциала на всяко дете и осигуряващ неговото емоционално благополучие и активно включване в педагогическото взаимодействие при зачитане и уважение на всички останали деца в групата. В този дух *диференциацията* може да се разглежда като микрогрупов вариант на индивидуализация, при който децата динамично се подгрупират и прегрупират (както в реално обособени групи, така и в само мислено проектирани от учителя такива с оглед подпомагане ефективността на педагогическото взаимодействие) на база на техни особености с фокус оптимално развитие на потенциала на всяко дете, като за целта учителят използва вариативно-динамична система от методи, похвати, средства и форми на педагогическо взаимодействие, при уважение и зачитане на достойнството на всички деца в голямата детска група.

2. Цел, предмет, обект и задачи на психолого-педагогическото изследване

Целта на представеното в настоящата статия психолого-педагогическо изследване е да докаже значимостта на индивидуализирането и диференцирането на педагогическото взаимодействие в детската градина, както и да аргументира необходимостта от прилагане на концептуално-технологичен вариативно-динамичен образователен модел за индивидуализация и диференциация, фокусиран към разширяване възможностите за образователен напредък на всяко дете (Engels-Kritidis, 2019).

Предмет на изследването е педагогическото взаимодействие *учител – дете/деца* в детската градина в българска образователна среда, в условията на групови педагогически ситуации и инициирани от децата активности.

Обект на изследването са индивидуализацията и диференциацията на педагогическото взаимодействие в детската градина, насочени към разширяване възможностите за образователен напредък на всяко дете.

С оглед на поставената цел е необходимо решаването на следните *основни задачи*:

- да се проучи същността на индивидуализацията и диференциацията в психологически, исторически, нормативен и педагогически план;
- да се разкрият теоретичните и практико-приложните основания за необходимостта от целесъобразна индивидуализация и диференциация в условията на детските градини в България;

- да се очертае образователната перспектива на целите за стимулиране на преживяванията и целите за преобразуване на опита в контекста на индивидуализацията и диференциацията на педагогическото взаимодействие в детската градина;

- да се потърси възрастова и полова специфика на влиянието на засилената индивидуализация и диференциация върху образователния напредък на децата;

- да се адаптира, разработи и приложи адекватен диагностичен инструментариум за измерване на ефекта от засилената индивидуализация и диференциация на педагогическото взаимодействие, както и на степента на образователния напредък на всяко дете;

- да се изведат водещите концептуални положения, осигуряващи целесъобразна индивидуализация и диференциация в детската градина;

- да се проучат, обобщят и систематизират методи, похвати и средства за индивидуализирано и диференцирано педагогическо взаимодействие в детската градина;

- да се разработят и частично апробират в практиката авторски индивидуализиращи и диференциращи образователни технологии за педагогическо взаимодействие с деца в предучилищна възраст, базирани на учене чрез преживяване и личностно значим детски опит;

- да се структурира и обоснове концептуално-технологичен вариативно-динамичен модел на педагогическо взаимодействие за индивидуализация и диференциация на педагогическото взаимодействие в детската градина.

С оглед огромния обем и преди всичко приложните приноси за педагогическата практика, разработеният от автора вариативно-динамичен образователен модел за индивидуализация и диференциация на взаимодействието в детската градина, който се споменава на редица места в настоящата статия, както и процесът на осъществяване на свързаните с неговото разработване последно изброени четири задачи ще бъдат фокус на следваща публикация на автора.

3. Хипотези на психолого-педагогическото изследване

На основание на целенасочената интерпретация на научната литература и опита от педагогическата практика е формулирана следната **водеща изследователска хипотеза**: степента на образователен напредък на децата по посока овладяване на образователното съдържание е по-висока в групи в детската градина, в които активно, целесъобразно и многопосочно се прилагат индивидуализация и диференциация, базирани на учене чрез преживяване и личностно значим детски опит в сравнение с групи, където индивидуализацията и диференциацията се прилагат чрез недостатъчен на брой и еднообразни форми, методи, похвати и средства.

Водещата изследователска хипотеза е конкретизирана по възраст и по пол, както и по посока на предполагаеми корелации между образователния напредък, благополучието и степента на пълноценното участие на всяко дете в активностите в детската градина. Така бяха дефинирани следните **пет подхипотези**.

Първа подхипотеза. Имайки предвид особеностите на психичните процеси и свойства, както и значително по-малката обремененост на най-малките в детската градина по посока на рутината в организираното педагогическо взаимодействие, предполагаме, че *при 3 – 4-годишните деца*, при които целесъобразно и многопосочно се прилагат индивидуализацията и диференциацията, *степената на образователен напредък би била по-висока* в сравнение с напредъка при 6 – 7-годишните, при които също активно се взаимодейства по подобен начин.

Втора подхипотеза. Взимайки под внимание някои поведенчески особености, произтичащи от половата специфика, допускаме, че при активно, многопосочно и целесъобразно прилагане на индивидуализацията и диференциацията в педагогическото взаимодействие в детската градина *степената на образователен напредък при момчетата би била по-висока* в сравнение със степента на напредък при момичетата.

Трета подхипотеза. Изтъквайки значимостта на целите за стимулиране на преживяванията в процеса на педагогическото взаимодействие (особено в индивидуализираното и/или диференцираното такова) се предполага, че при активно и адекватно прилагане на индивидуализацията и диференциацията в педагогическото взаимодействие в детската градина е налице *правопропорционална връзка между степента на благополучие на отделните деца и техния индивидуален образователен напредък*.

Четвърта подхипотеза. Отчитайки ролята на целите за преобразуване на личностно значимия детски опит за ефективността на педагогическото взаимодействие, се предполага, че при активно и адекватно прилагане на индивидуализацията и диференциацията в педагогическото взаимодействие в детската градина е налице *правопропорционална връзка между степента на включване на отделните деца в педагогическото взаимодействие и техния индивидуален образователен напредък*.

Пета подхипотеза. Предполага се, че като цяло, е налице *преобладаваща позитивна нагласа сред директорите, помощник-директорите и главните учители в детските градини* към по-активното прилагане на практика на индивидуализацията и диференциацията в педагогическото взаимодействие.

Приели хипотезата и нейните пет конкретизации, с тях се обвързват както *критериите и показателите*, така и *методите и организацията* на настоящото психолого-педагогическо изследване.

4. Критерии и показатели на психолого-педагогическото изследване

Позовавайки се на научната литература и стъпвайки на модифицираната и обогатена от автора методика на Laevers et al. (2005)¹⁾, е очертана система от критерии и показатели, която визуално е представена в табл. 1.

Таблица 1. Критерии и показатели на психолого-педагогическото изследване

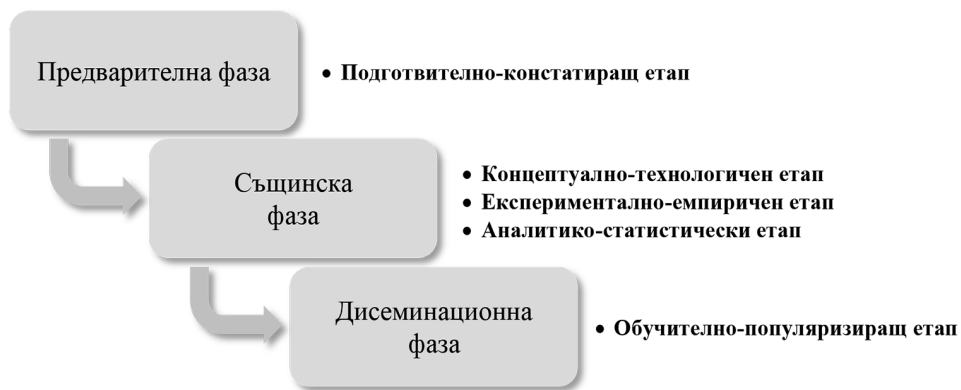
А. Критериално равнище, ориентирано към ДЕТЕТО	
Критерий А1. Благополучие на детето при взаимодействие с околните (върстници, учители, други деца и възрастни).	
<i>Показатели</i>	<i>Степени</i>
А1.1. Степен на благополучие на детето в организирани от учителя групови активности (педагогически ситуации и др. форми на взаимодействие)	1. Изключително ниска степен на благополучие – детето ясно показва сигнали за дискомфорт (изглежда тъжно или уплашено; плаче, крещи; хвърля предмети, наранява другите; и т.н.).
	2. Ниска степен на благополучие – стойката, изразът на лицето и действията показват, че детето не се чувства добре, но сигналите за дискомфорт са по-малко видими от степен 1 или чувството за дискомфорт не се изразява през цялото време.
	3. Умерена степен на благополучие – стойката, изразът на лицето и действията показват малко или никаква емоция; няма сигнали, говорещи за тъга или удоволствие, за комфорт или дискомфорт.
А1.2. Степен на благополучие на детето в игри и други дейности по свободен детски избор	4. Висока степен на благополучие – детето показва видими сигнали за удовлетвореност, подобни на описаните при степен 5, но тези знаци не са постоянно представени със същата интензивност.
	5. Изключително висока степен на благополучие – детето изглежда щастливо, усмихва се; спокойно е и не показва знаци за стрес и за напрежение; отворено е към заобикалящата го среда; спонтанно е и изразява себе си; жизнено е, пълно е с енергия; изразява самоувереност.
Критерий А2. Включване на детето във взаимодействие с околните.	
<i>Показатели</i>	<i>Степени</i>
А2.1. Степен на включване на детето в организирани от учителя групови активности (педагогически ситуации и др. форми на взаимодействие).	1. Изключително ниска степен на включване – детето едва показва активност; без или със пасивно отношение; липса на концентрация; може да се наблюдава втренчен поглед; липса на целенасочена активност; безцелни действия без продуктивност или с минимални резултати; липса на сигнали за откривателство и интерес; слаба степен на умствена активност

A2.2. Степен на включване на детето в игри и други дейности по свободен детски избор	2. Ниска степен на включване – детето показва някаква степен на активност, която обаче често се прекъсва; ограничена концентрация; действия, водещи до ограничена резултатност; лесно се разсейва.
	3. Умерена степен на включване – детето е заето през по-голямата част от времето, но без истинска, пълноценна концентрация; рутинни действия; вниманието е повърхностно; детето не е погълнато от дейността; мотивацията не е пълноценна, детето не е напълно отдадено на дейността, не се чувства по положителен начин предизвикано от дейностите; детето не получава пълноценен опит в дълбочина; не използва капацитета си на пълна степен; активностите не ангажират детското въображение.
	4. Висока степен на включване – налице са ясни сигнали за включване, но те невинаги съществуват в тяхната най-силна проява; детето е ангажирано в дадена активност, обикновено без да я прекъсва; в по-голямата част от времето е налице истинска концентрация, но в някои кратки моменти вниманието е по-скоро повърхностно; детето се чувства предизвикано по положителен начин от дейността; има известна степен на мотивация; способностите и въображението на детето в значителна степен се изявяват в дейностите.
	5. Изключително висока степен на включване – детето много често е ангажирано в активност и почти винаги е напълно погълнато от нея; детето е концентрирано върху дадената дейност, високо мотивирано е, чувства силно привличане от активността; проявява постоянство; дори много силни стимули не го разсейват; детето много внимава в дейността, прецизно е и наблюдателно (забелязва детайлите); демонстрира активна умствена активност и опит; детето почти постоянно проявява своите способности; въображението и умственият му капацитет са на пълна тяга; видимо е, че се наслаждава на това, че е погълнато от дейността.
Критерий А3. Напредък на детето по посока овладяването на образователното съдържание, заложен в Държавния образователен стандарт за предучилищно образование и конкретизирано в използваната програмна система (като средна преценка на учителите за успеваемостта на всяко дете по всички образователни направления).	
В. Критериално равнище, ориентирано към ДЕТСКИЯ УЧИТЕЛ	
Критерий В1. Прилагане на индивидуализация и диференциация в педагогическото взаимодействие.	
Показател В1.1. Прилагане на индивидуализация и диференциация в преднамерени/регламентирани педагогически ситуации.	

Показател В1.2. Прилагане на индивидуализация и диференциация в непреднамерено педагогическо взаимодействие .	
С. Критериално равнище, ориентирано към ДИРЕКТОРА, ПОМОЩНИК-ДИРЕКТОРА И ГЛАВНИЯ УЧИТЕЛ НА ДЕТСКАТА ГРАДИНА	
Критерий С1.	Нагласа към необходимост от прилагане на индивидуализация и диференциация в педагогическото взаимодействие.
Критерий С2.	Нагласа към възможност за прилагане на индивидуализация и диференциация в педагогическото взаимодействие.
Показател С2.1.	Нагласа към възможност за прилагане на индивидуализация в педагогическото взаимодействие.
Показател С2.2.	Нагласа към възможност за прилагане на диференциация в педагогическото взаимодействие.
Критерий С3.	Наблюдавана от управленските кадри връзка между емоционалното благополучие и образователния напредък на децата.
Критерий С4.	Наблюдавана от управленските кадри връзка между по-активното, мотивирано и личностно значимо включване на децата в педагогическото взаимодействие и техния образователен напредък.

5. Етапи, методи и участници в психолого-педагогическото изследване

Психолого-педагогическото изследване е проведено в периода 1.10.2010 – 31.03.2019 г. То преминава през три фази с общо пет етапа (фиг. 1).

Фигура 1. Фази и етапи на психолого-педагогическото изследване

В *предварителната фаза* на психолого-педагогическото изследване са взели участие 21 детски учители от София (9 от 99. ДГ „Брезичка“; 9 от 65. ДГ „Слънчево детство“ и 3 от ЧДГ „Веда“).

В *същинската фаза* на психолого-педагогическото изследване са взели участие:

- 256 деца на възраст от 3 до 7 години (124 деца от 99. ДГ „Брезичка“ и 132 деца 65. ДГ „Слънчево детство“), разпределени в 4 експериментални групи и в 4 контролни групи;

- 62 детски учители (10 от гр. Етрополе, 2 от гр. Драгоман, 1 от Монтана, 2 от с. Трудовец, останалите от София);

- 70 директори, помощник-директори и главни учители на детски градини от София;

- 84 студенти магистри от специалност „Предучилищна педагогика“ (с учителска правоспособност) във Факултета по науки за образованието и изкуствата на СУ „Св. Климент Охридски“.

В *дисеминационната фаза* в рамките на периода 2015 – 2019 г. авторската концепция, както и различни моменти от образователния модел за индивидуализация и диференциация цялостно или частично са били популяризирани пред:

- 46 детски учители от София и от страната;

- 733 студенти по предучилищна педагогика – бакалаври и магистри от Факултета по науки за образованието и изкуствата (бивш ФНПП) при СУ „Св. Климент Охридски“;

- 160 директори, помощник-директори, главни учители и други педагогически специалисти от София.

Етапите на изследването, паралелно с използваните методи и участниците в него (както и някои други значими параметри), са подробно представени в табл. 2.

6. Анализ на резултатите от психолого-педагогическото изследване

6.1. Обща постановка и използвани статистически методи

Изходните резултати от психолого-педагогическото изследване, обобщени в цифров вид, са подложени на серия от статистически обработки с компютърните програми SPSS 22 и Microsoft Excel 2016.

На всяка една изследователска хипотеза са дефинирани нулеви хипотези, т.е. хипотези за нулев ефект, а именно – липсва разлика в сравняваните разпределения или в сравняваните средни. Проверяваните шест нулеви статистически хипотези ще бъдат представени паралелно с анализа им в следващите части.

За проверката на тези хипотези са приложени следните статистически методи:

- метод *корелационен анализ* за изследване на връзката между степента на благополучие и степента на включване на отделните деца в педагогическото взаимодействие – от една страна, и техния индивидуален образователен напредък – от друга страна;

Таблица 2. Основни етапи, методи, участници и други значими параметри на психолого-педагогическото изследване

ПРЕДВАРИТЕЛНА ФАЗА				
Подготвително-констатиращ етап:				
Очертаване на необходимост от целесъобразно прилагане на индивидуализация и диференциация в педагогическото взаимодействие в детската градина и избор на подходящ диагностичен инструментариум				
№	Метод/дейност	Място на провеждане	Период на прилагане	Параметри
1	Педагогическо наблюдение от външен експерт на приложението на индивидуалния и диференцирания подход в 100 педагогически ситуации в базови детски градини	ЦДГ 99 „Брезичка“	01.10.2010 г. – 20.12.2014 г.	50 наблюдавани педагогически ситуации с различни водещи образователни направления при 9 базови детски учители.
		ОДЗ 65 „Слънчево детство“		40 наблюдавани педагогически ситуации с различни водещи образователни направления при 9 базови детски учители.
		ЦДГ „Веда“		10 наблюдавани педагогически ситуации с различни водещи образователни направления при 3 базови детски учители.
2	Проучване на класическа и съвременна научна литература по въпроса	п.а.	01.10.2010 г. – 31.03.2019 г.	Проучени са над 300 библиографски източника на български и английски език, свързани с проблематиката.
3	Подбор, модификация и/или разработване на диагностичния инструментариум за изследването	п.а.	01.03.2011 г. – 01.03.2015 г.	Подбран, модифициран или авторски разработен е диагностичният инструментариум , използван в експериментално-емпиричния етап, както и останалите методи, използвани в същинската фаза на проучването.

СЪЩИНСКА ФАЗА			
Концептуално-технологичен етап:			
Разработване на концептуалните и технологичните измерения на образователен модел за индивидуализиране и диференциране на педагогическото взаимодействие в детската градина			
№	Метод	Период на прилагане	Параметри
1	Разработване и частично апробиране в практиката на авторски образователни технологии за индивидуализиране и диференциране на педагогическото взаимодействие	01.10.2010 г. – 01.03.2015 г.	Разработени и апробирани в практиката са конкретни образователни технологии , насочени към индивидуализиране и диференциране на педагогическото взаимодействие, част от които публикувани в съавторство с детски учители.
2	Концептуално-технологично педагогическо моделиране: разработване на концептуалните и технологичните аспекти на основите на вариативно-динамичен образователен модел за индивидуализиране и диференциране на педагогическото взаимодействие в детската градина	Основополагащ етап: 01.03.2011 г. – 01.03.2015 г. Усъвършенстващ етап: 01.03.2015 г. – 01.03.2019 г.	Разработени са основите на вариативно-динамичен образователен модел за индивидуализиране и диференциране на педагогическото взаимодействие в детската градина.
3	Експертно мнение на детски учители и последвалият им анализ: усъвършенстване на модела за индивидуализиране и диференциране на педагогическото взаимодействие в детската градина на базата на писмени експертни мнения от детски учители	01.09.2014 г. – 30.06.2018 г.	Моделът е обогатен въз основа на индивидуални писмени експертни мнения на 62 детски учители , участвали в проучването по лична покана на автора, на тема „Как индивидуализирам и диференцирам педагогическото взаимодействие в детската градина“

Експериментално-емпиричен етап: Проучване на ефекта от засилената индивидуализация и диференциация на педагогическото взаимодействие в детската градина			
№	Метод	Период на прилагане	Брой и профил на изследваните лица
1	Психолого-педагогически експеримент: – Начален констатиращ експеримент – Развиващ експеримент – Заключителен констатиращ експеримент	1.03.2015 г. 1.03.2015 г. – 22.05.2015 г. 22.05.2015 г.	256 деца на възраст от 3 до 7 години – 127 в 4 експериментални групи и 129 деца в 4 контролни групи , разпре- делени както следва: – 31 на брой 3 – 4-годишни деца в ек- спериментална група и 31 в контролна (99. ЦДГ „Брезичка“); – 33 на брой 4 – 5-годишни деца в експериментална гру- па и 35 в контролна (65. ОДЗ „Слънчево детство“); – 33 на брой 5 – 6-годишни деца в ек- спериментална група и 31 в контролна (65. ОДЗ „Слънчево детство“); – 30 на брой 6 – 7-годишни деца в ек- спериментална група и 32 в контролна (99. ЦДГ „Брезичка“).
2	Наблюдение: Ежедневно неструктурирано наблюдение от учителите върху децата в експерименталните групи с фокус проучване индивидуалните различия и планиране на индивидуализирано и/или диференцирано педагогическо взаимодействие	1.03.2015 г. – 22.05.2015 г.	Проучвани са 127 деца в 4 експери- ментални групи : – 31 на брой 3 – 4-годишни деца (99. ЦДГ „Брезичка“); – 33 на брой 4 – 5-годишни деца в ек- спериментална група (65. ОДЗ „Слънче- во детство“); – 33 на брой 5 – 6-годишни деца в ек- спериментална група (65. ОДЗ „Слънче- во детство“); – 30 на брой 6 – 7-годишни деца в експе- риментална група (99. ДГ „Брезичка“).

	Целенасочено наблюдение от страна на учителите в експерименталните и контролните групи с оглед динамично подгрупиране и прегрупиране на децата съобразно образователния им напредък по посока овладяване на образователното съдържание, заложено в Държавния образователен стандарт (тогава – изисквания), същевременно отчитайки емоционалното благополучие и степента на включване на всяко дете в педагогическото взаимодействие	Първи етап: към 1.03.2015 г. (начален констатиращ експеримент) Втори етап: към 22.05.2015 г. (заклучителен констатиращ експеримент)	256 деца на възраст от 3 до 7 години
3	Оценъчни скали: Модификация на Лъовенската диагностична скала за степента на емоционално благополучие на детето в процеса на педагогическото взаимодействие. Модификация на Лъовенската диагностична скала за степента на включване на детето в педагогическото взаимодействие. Оценъчна скала за отчитане на образователния напредък на детето по посока на заложеното в Държавния образователен стандарт съдържание	Първи етап: към 1.03.2015 г. (начален констатиращ експеримент) Втори етап: към 22.05.2015 г. (заклучителен констатиращ експеримент)	256 деца на възраст от 3 до 7 години
4	Тест за диагностика на готовността на децата за училище (Бижков & Стоянова, 1997).	Към 22.05.2015 г. (заклучителен констатиращ експеримент)	Проучени са 62 6 – 7-годишни деца – от контролната и експерименталната група (от 99. ЦДГ „Брезичка“): – 30 в експерименталната група; – 32 в контролната група.

5	Проучване мнението на студенти магистри от специалност „Предучилищна педагогика“ (с учителска правоспособност) чрез студентско мнение в свободна писмена форма на тема „Как мога да индивидуализирам и/или диференцирам образователните цели и/или образователното съдържание в рамките на педагогическата ситуация в детската градина“	01.12.2018 г. – 31.03.2019 г.	Проучени са 84 писмени мнения на студенти магистри от специалност „Предучилищна педагогика“ (с учителска правоспособност) във Факултета по науки за образованието и изкуствата на СУ „Св. Климент Охридски“.
6	Анкета с директори, помощник-директори и главни учители на детски градини, целяща проучване нагласите на управленските кадри към необходимостта от прилагане на индивидуализация и диференциация в педагогическото взаимодействие	8 и 9 ноември 2018 г.	На анкетата са отговорили 70 управленски кадри на детски градини (директори, помощник-директори и главни учители на детски градини), непосредствено преди обучаващ семинар на тема „Възпитание, обучение и социализация на децата в детската градина при отчитане на етнокултурните, психосоциалните и емоционалните потребности в тяхното развитие“
Аналитико-статистически етап:			
Анализ на предварителните и на същинските резултати от психолого-педагогическото изследване			
№	Метод	Период на прилагане	
1	Текущ анализ на приложението на индивидуализацията и диференциацията в 100 педагогически ситуации в детската градина.	01.10.2010г. – 31.01.2015 г.	
2	Анализ на проучената класическа и съвременна научна литература по въпроса.	01.10.2010г. – 31.01.2015 г.	
3	Анализ на експертните мнения на учители иноватори с цел усъвършенстване на модела за индивидуализиране и диференциране на педагогическото взаимодействие в детската градина.	01.09.2014г. – 30.06.2018 г.	
4	Анализ на индивидуалната динамика в развитието на потенциал на 10 деца от четирите експериментални групи.	01.03.2015г. – 31.12.2015 г.	

5	Статистическа обработка и анализ на резултатите от модифицираната за нуждите на изследването Лъвенска диагностична скала за степента на емоционално благополучие на детето в процеса на педагогическото взаимодействие.	01.06.2015г. – 31.10.2015 г.		
6	Статистическа обработка и анализ на резултатите от модифицираната за нуждите на изследването Лъвенска диагностична скала за степента на включване на детето в педагогическото взаимодействие.	01.06.2015г. – 31.10.2015 г.		
7	Статистическа обработка и анализ на резултатите от разработената от автора за нуждите на изследването Оценъчна скала за отчитане на образователния напредък на детето по посока на заложеното в Държавния образователен стандарт съдържание.	01.06.2010г. – 31.10.2015 г.		
8	Анализ на резултатите от Теста за диагностика на готовността на децата за училище (Бижков & Стоянова, 1997).	01.06.2015г. – 31.10.2015 г.		
9	Корелационен анализ на резултатите от психолого-педагогическия експеримент.	01.06.2015г. – 31.10.2015 г.		
10	Качествен анализ на писмените мнения на студенти магистри.	01.12.2018г. – 31.03.2019 г.		
11	Статистическа обработка и анализ на резултатите от анкетата с директори, помощник-директори и главни учители на детски градини.	10.11.2018г. – 31.12.2018 г.		
12	Обобщаване на резултатите в изводи, препоръки за практиката, научни и практико-приложни приноси.	01.01.2019 г. - 31.03.2019 г.		
ДИСЕМИНАЦИОННА ФАЗА				
Обучително-популяризиращ етап:				
Обучителни тренинги, лекции и семинари, проведени с детски учители, директори или студенти с цел частично популяризиране на иновативния модел, заложен в психолого-педагогическото изследване и разработените образователни технологии				
№	Обучителна форма	Място/локация	Брой обучаеми	Период
1	Подготвителен обучителен тренинг на базовите детски учители в четирите експериментални групи, където се апробира иновативният образователен модел.	Общо 8 базови учители:		10 – 25.02.2015 г.

		99. ЦДГ „Брезичка“	4 базови учители	
		65. ОДЗ „Слънчево детство“	4 базови учители	
2	Ежегодни лекции по проблематиката и заложения в настоящето психолого-педагогическо изследване диагностичен инструментариум в рамките на академичната дисциплина „Изследователски технологии в предучилищното образование“ в следните специалности: – „Предучилищна педагогика с чужд език“, редовно обучение, бакалаври; – „Предучилищна педагогика за завършили други специалности – с учителска правоспособност“, магистри; – „Предучилищна педагогика (за завършили други специалности), магистри; – „Мениджмънт на образованието в предучилищните заведения“, магистри.	Факултет по науки за образованието и изкуствата, СУ „Св. Климент Охридски“ (бивш ФНПП)	Общо 733 студенти: 116 студенти 271 студенти магистри 331 студенти магистри 15 студенти магистри	01.10.2015 г. – 31.03.2019 г.
3	Лекции в рамките на дисциплината „Изследователски технологии в образованието“ в СДК „Иновации в образованието“.	Факултет по науки за образованието и изкуствата, СУ „Св. Климент Охридски“ (бивш ФНПП)	30 учители	07.04.2016 г.
4	Семинар с учители в Частна детска градина „Веда“ на тема „Индивидуализация и диференциация в педагогическото взаимодействие“.	ЧДГ „Веда“	8 учители	28.06.2017 г.

5	Лекции с директори, помощник-директори, главни учители и други педагогически специалисти на тема: „Значимостта на индивидуализацията и диференциацията на педагогическото взаимодействие за образователния напредък на всяко дете в рамките на семинар „Възпитание, обучение и социализация на децата в детската градина при отчитане на етнокултурните, психосоциалните и емоционалните потребности в тяхното развитие“, в изпълнение на Годишния план за учебната 2018/2019 година, РУО – София-град, в партньорство със Столична община – район „Надежда“, и Българския национален комитет за предучилищно образование.	Културен дом „Надежда“ – София	160 директори, помощник-директори, главни учители и други педагогически специалисти	08 и 09.11.2018 г.
---	--	--------------------------------	---	--------------------

– метод *t*-критерий на Стюдънт за проверка на статистически хипотези относно разлики между две средни стойности при зависими (за установяване на статистическата значимост на промяната поотделно в експерименталната и в контролната група) и при независими извадки (за сравняване на средните стойности на експерименталната и на контролната група поотделно на констатиращия и на контролния етап);

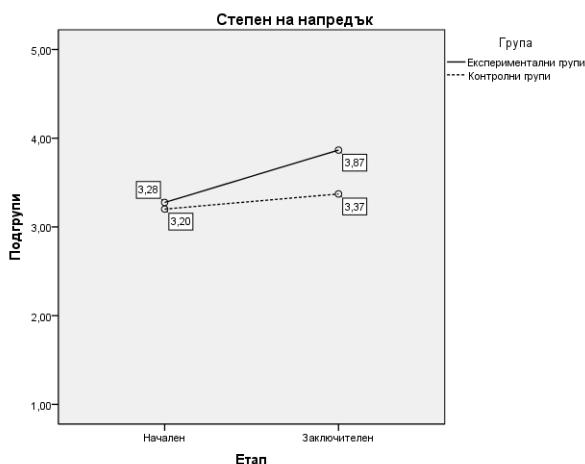
– метод *Chi-квадрат* за установяване на взаимовръзки между нагласите на респондентите и тяхната възраст и позиция.

В настоящата статия ще бъде представен съкратеният анализ на резултатите, и то само на някои от проведените изследвания.

6.2. Влияние на засилената индивидуализация и диференциация върху образователния напредък на всяко дете

Първата проверявана нулева статистическа хипотеза, съответно корелираща с водещата изследователска подхипотеза, е следната: степента на образователен напредък на отделните деца по посока овладяване на образователното съдържание не е по-висока в групи в детската градина, в които активно, целесъобразно и многопосочно се прилагат индивидуализиращи и диференциращи педагогически технологии, базирани на учене чрез преживяване и личностно значим детски опит, в сравнение с групи, където индивидуализацията и диференциацията се прилагат чрез недостатъчни на брой и еднообразни форми, методи, похвати и средства.

За проверката на тази хипотеза се използва информацията от констатиращия и контролния етап за всички 256 деца, участващи в експеримента, неразделени по възрастов принцип (фиг. 2).

Фигура 2. Различия в степента на напредък между експерименталните и контролните групи на началния констатиращ и заключителния контролен етап

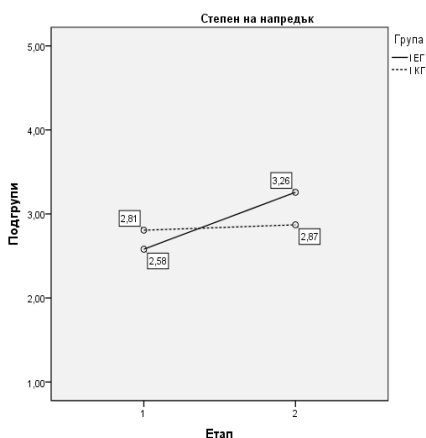
На началния констатиращ етап няма значимо различие между експерименталните и контролните групи ($t = 0,47$, $p = 0,639$). Резултатите от статистическия анализ показват, че в експерименталните групи е настъпила статистически значима промяна ($t = 10,93$, $p = 0,000$) и това е много ясно видно на фиг. 2. На заключителния етап се регистрира статистически значимо различие между експерименталните и контролните групи ($t = 3,35$, $p = 0,001$), което отхвърля нулевата хипотеза и потвърждава изследователската хипотеза.

6.3. Връзка между засилената индивидуализация и диференциация и възрастовата подгрупа на децата

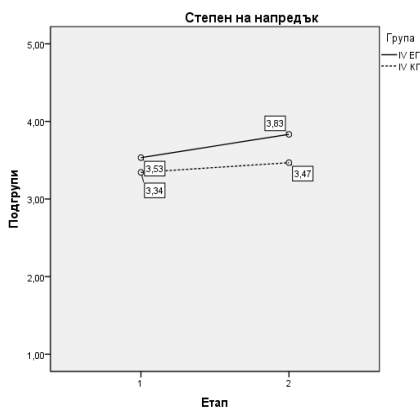
Втората проверявана нулева статистическа хипотеза корелира с първата изследователска подхипотеза и е следната: при 3 – 4-годишните деца, при които активно и многопосочно се прилагат индивидуализацията и диференциацията, степента на образователен напредък не е по-висока в сравнение с 6 – 7-годишните, при които също активно се взаимодейства по подобен начин. За проверката на втората нулева хипотеза са приложени същите статистически методи, използвани и при проверката на първата нулева хипотеза.

Сравнително лесно би могъл да се изчисли средният напредък за двете експериментални групи и да се провери дали разликата е статистически значима: средният напредък в експерименталната група на 3 – 4-годишните деца е 0,68, което е равно на разликата между 3,26 и 2,58 (фиг. 3). Средният напредък в експерименталната група на 6 – 7-годишните деца е 0,30, което е равно

на разликата между 3,83 и 3,53 (фиг. 4). Следователно може да се направи заключението, че разликата между двата средни напредъка е статистически значима ($t = 2,74$, при $p = 0,008$), т.е. напредъкът в експерименталната група на по-малките деца е статистически значимо по-голям от напредъка в експерименталната група на по-големите деца. Това на практика отхвърля втората нулева хипотеза и потвърждава първата изследователска подхипотеза.

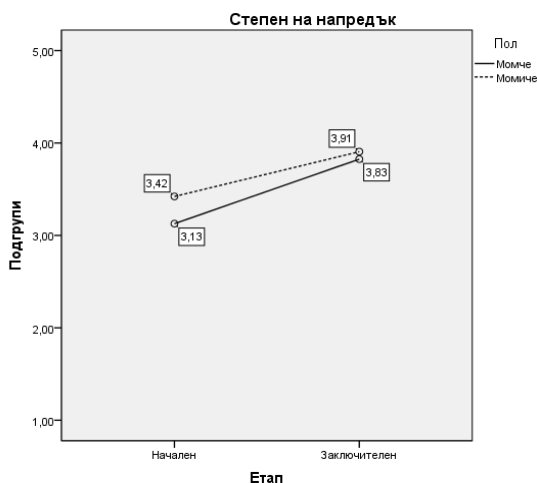
Фигура 3. Различия в степента на напредък между експерименталната и контролната група 3 – 4-годишни деца – начален (1) и заключителен (2) етап

Фигура 4. Различия в степента на напредък между експерименталната и контролната група 6 – 7-годишни деца – начален (1) и заключителен (2) етап

6.4. Връзка между засилената индивидуализация и диференциация и пола на децата

Третата проверявана нулева статистическа хипотеза корелира с втората изследователска подхипотеза и е следната: при активно и целесъобразно прилагане на индивидуализацията и диференциацията в педагогическото взаимодействие в детската градина степента на напредък по посока овладяване на образователното съдържание не е по-висока при момчетата в сравнение със степента на напредъка при момичетата.

Фигура 5. Различия в степента на напредък между експерименталните и контролните групи на констатиращия и контролния етап по пол

В началния констатиращ етап няма значимо различие между момчетата и момчетата ($t = 1,31$, $p = 0,194$). Резултатите от статистическия анализ показват, че и при момчетата, и при момчетата е настъпила статистически значима промяна (за момчетата $t = 6,88$, $p = 0,000$, а за момчетата $t = 8,68$, $p = 0,000$) и това е много ясно видно на фиг. 5.

Макар и на контролния етап да не се регистрира статистически значимо различие между момичета и момчета ($t = 0,39$, $p = 0,695$), което формално потвърждава нулевата хипотеза, а не я отхвърля, по-рязката статистически значима промяна при момчетата в експерименталните групи частично потвърждава алтернативната (изследователската) хипотеза. Може да се каже, че при активно и целесъобразно прилагане на индивидуализиращи и диференциращи вариативно-динамични образователни технологии се очертава тенденция напредъкът именно при момчетата да е по-голям. Това обосновава необходи-

мостта от прилагане на засилен индивидуален подход с още по-голяма сила и честота именно при момчетата.

6.5. Корелация на благополучието и включването с образователния напредък на децата

От голямо значение и необходимост от отчитане на факта в ежедневната работа на детския учител е доказаната видима от табл. 3 корелация между степента на благополучие на отделните деца (както в организирани от учителя педагогически ситуации – $R=0,783$, т.е. силна корелация по скалата за интерпретация на корелационните коефициенти, описана при Павлова & Чипева (2012), която се използва оттук нататък в анализа, така и в игри и други дейности по свободен детски избор – $R=0,558$, т.е. значителна корелация) и образователния напредък на децата. Подобна сила на корелацията се наблюдава и по посока степента на включването, въввлечеността на децата във взаимодействието – отново и в двата аспекта (в организирани от учителя педагогически ситуации – $R=0,724$, т.е. силна корелация, така и в игри и други дейности по свободен детски избор – $R=0,646$, т.е. значителна корелация).

Таблица 3. Степен на благополучие и степен на включване на проучените деца в различни активности в корелация с техния индивидуален образователен напредък

РЕЗУЛТАТИ ОТ КОРЕЛАЦИОННИЯ АНАЛИЗ НА ДАННИТЕ ОТ ПРОУЧЕНИ 127 ДЕЦА В 4 ЕКСПЕРИМЕНТАЛНИ ГРУПИ (I, II, III и IV възраст. група)	СТЕПЕН НА НАПРЕДЪК ПО ПОСОКА ОВЛАДЯВАНЕ НА ЗАЛОЖЕНОТО В ДОС СЪДЪРЖАНИЕ (заклучителен констатиращ етап)
СТЕПЕН НА БЛАГОПОЛУЧИЕ НА ДЕТЕТО	
В организирани от учителя педагогически ситуации	0,783** силна корелация
В игри и други дейности по свободен детски избор	0,558** значителна корелация
СТЕПЕН НА ВКЛЮЧВАНЕ, ВЪВЛЕЧЕНОСТ НА ДЕТЕТО	
В организирани от учителя педагогически ситуации	0,724** силна корелация
В игри и други дейности по свободен детски избор	0,646** значителна корелация

** Корелацията е значима при риск за грешка 0.01 (1%). В анализа се използва скалата за интерпретация на корелационните коефициенти, описана при Павлова & Чипева (2012).

Така се отхвърля четвъртата проверявана нулева статистическа хипотеза (корелираща с третата изследователска подхипотеза), а именно, че при

активно и адекватно прилагане на индивидуализацията и диференциацията в педагогическото взаимодействие в детската градина не е налице правопрпорционална връзка между степента на благополучие на отделните деца, от една страна, и техния индивидуален образователен напредък, от друга страна. По този начин е доказана третата изследователска подхипотеза – налице е правопрпорционална връзка между степента на благополучие на отделните деца, от една страна, и техния индивидуален образователен напредък, от друга страна.

По аналогичен начин е отхвърлена и *петата проверявана нулева статистическа хипотеза*, а именно, че при активно и адекватно прилагане на индивидуализацията и диференциацията в педагогическото взаимодействие в детската градина не е налице правопрпорционална връзка между степента на включване на отделните деца в педагогическото взаимодействие, от една страна, и техния индивидуален образователен напредък, от друга страна. Така е потвърдена четвъртата изследователска подхипотеза, а именно, че е налице правопрпорционална връзка между степента на включване на отделните деца в педагогическото взаимодействие, от една страна, и техния индивидуален образователен напредък, от друга страна.

Интересен е анализът на наблюдаваните различия в степента на благополучие и включване на децата в свободно инициирани от тях активности, в сравнение с организирани от учителя педагогически ситуации. Макар че стойностите са доста близки и не биха могли да се правят категорични изводи, прави впечатление, че степента на напредък по посока овладяване на заложеното в ДОС съдържание е в най-силна връзка със степента на благополучие и включване на децата в организирани от учителя педагогически ситуации и това е напълно обяснимо, тъй като в условията на детските градини в България образователното съдържание в голямата си степен се овладява по време на регламентирани образователни взаимодействия, като основната форма е педагогическата ситуация. Вероятно затова и именно там корелацията е силна, а при степента на благополучие и включване в игри и други дейности по свободен детски избор корелацията е малко по-слаба, т.е. значителна (табл. 3).

6.6. Анализ на анкета с директори, помощник-директори и главни учители на детски градини, целяща проучване нагласите на управленските кадри към необходимостта от индивидуализация и диференциация в педагогическото взаимодействие

Проведената със 70 директори, помощник-директори и главни учители анкета (табл. 4) цели проучване на нагласите на управленските кадри във връзка с насърчаване процесите на индивидуализиране и диференциране на педагогическото взаимодействие в детската градина с предположението, че преобладаващо-положителни такива биха представлявали един своеобразен мост към внедряването на развиващата програма в практиката.

Таблица 4. Брой на анкетирани лица по възраст и по управленска позиция

Управленска позиция	Брой	Между 36 и 44 години	Между 45 и 53 години	Между 54 и 62 години	Над 63 години
Директори	53	7	14	31	1
Помощник-директори	13	5	3	5	0
Главни учители	4	1	0	3	0
ОБЩО	70	13	17	39	1

Чрез анализа на отговорите на анкетата е проверена и *шестата нулева статистическа хипотеза*, която корелира с петата изследователска подхипотеза. Така се доказва, че е налице позитивна нагласа сред директорите, помощник-директорите и главните учители в детските градини към по-активното прилагане на практика на индивидуализацията и диференциацията в педагогическото взаимодействие.

6.7. Благополучието и включването в контекста на готовността на 6 – 7-годишните деца за училище

В плана на допълнителните анализи се установява, че *степената на благополучие на децата в организирани от учителя групови активности е в значителна статистическа връзка с бала по Теста за диагностика на готовността на децата за училище* (Bizhkov & Stoyanova, 1997) на заключителния констатиращ експеримент ($R=0,556$), което е разбираемо, имайки предвид, че резултатите, показани в теста, в дадена степен са постигнати в организирани от учителя активности по време на целия предучилищен период и педагогическото взаимодействие в детската градина.

Подобна значителна корелация е налице и между *резултатите по Теста за диагностика на готовността на децата за училище* (Bizhkov & Stoyanova, 1997) и *степената на включване на детето в организирани от учителя групови активности* ($R=0,622$), както и със степената на включване на детето в игри и други дейности по свободен детски избор ($R=0,693$). Корелацията със степената на благополучие на детето в игри и други дейности по свободен детски избор е също статистически значима, макар и по-слаба, т.е. умерена ($R=0,366$), вероятно заради негласния, но същевременно неоправдан конфликт между игра и преднамерено учене, подклаждан от родители и по-широк обществен натиск, който често назрява в подготвителна група като междинно звено преди децата да постъпят в училище.

7. Заключение

Придаването на висока стойност на педагогическо взаимодействие, съобряващо се с различията и целящо личностно развитие и индивидуален образователен напредък, макар и в многолюдни детски групи, е пряко

свързано с фокусиран към детето начин на мислене. Необходимо е той да се прилага като ключова стратегия от страна на учителите, на практика проектираща се чрез различни методи, похвати, средства и форми, които технологизират и конкретизират индивидуалния подход към всяко дете, като му предлагат „костюм по поръчка и по мярка“, готов да служи на детето към даден конкретен момент.

В тази връзка е подчертано значението на педагогическо общуване, което уважава, своевременно и динамично отчита, а и най-вече – ползотворно използва индивидуалните различия на децата за целите на развитието. Като ключово за ефективната индивидуализация и диференциация беше обосновано съблюдаването на благополучието и активното включване на детето в педагогическото взаимодействие, като акцент беше поставен върху индивидуализираното и диференцираното взаимодействие в рамките на груповите педагогически ситуации, от една страна, и върху иницирираните от децата активности (игри и други дейности по свободен детски избор), от друга страна.

Психолого-педагогическото изследване потвърждава перспективността на засилената индивидуализация и диференциация на педагогическото взаимодействие именно в контекста на стимулирането на преживяванията и личностно значимия опит.

БЕЛЕЖКИ

1. Laevers, F., M, Daems, G. De Bruyckere, B. Declercq, J. Moons, K. Silkens, G. Snoeck, M. Van Kessel (2005). *Well-being and Involvement in Care Settings. A Process-oriented Self-evaluation Instrument.* Kind & Gezin and Research Centre for Experientel Education.

ЛИТЕРАТУРА

- Бижков, Г. & Ф. Стоянова (1997). *Тест за диагностика на готовността на децата за училище.* София: Св. Климент Охридски.
- Енгелс-Критидис, Р. (2019). *Индивидуализация и диференциация на педагогическото взаимодействие в детската градина.* София: Св. Климент Охридски.
- Павлова, В. & Чипева, С. (2012). *Статистика.* София: Нова звезда.

REFERENCES

- Bizhkov, G. & F. Stoyanova (1997). *Test za diagnostika na gotovnostta na detsata za uchilishte.* Sofia: Sv. Kliment Ohridski.

- Engels-Kritidis, R. (2019). *Individualizatsia i diferentsiatsia na pedagogicheskoto vzaimodeystvie v detskata gradina*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski.
- Pavlova, V. & Chipeva, S. (2012). *Statistika*. Sofia: Nova zvezda.

PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL RESEARCH ON INDIVIDUALIZATION AND DIFFERENTIATION IN KINDERGARTEN

Abstract. This article presents a psychological-pedagogical research aiming to prove the significant role of individualization and differentiation of the pedagogical interaction in kindergartens, as well as to give arguments about the necessity of applying variable-dynamic educational technologies focused on expanding the potential for educational progress of each child. This research places at its core the child and his/her diverse mental, physical, and behavioral specifics, experiences, needs, interests, qualities, knowledge, skills, attitudes, achievements, abilities, talents, difficulties, etc. while focusing on ensuring the child's emotional well-being and stimulating meaningful and naturally-desirable activity based on the valuable, positive and constructive *teacher-child* relationship.

Keywords: individualization; differentiation; well-being; involvement; educational progress; kindergarten

✉ **Assoc. Prof. Rozalina Engels-Kritidis, DSc.**

Web of Science Researcher ID: P-3848-2018

ORCID iD: 0000-0002-7284-0258

Faculty of Educational Studies and the Arts

Sofia University

Sofia, Bulgaria

E-mail: r.engels@fppse.uni-sofia.bg